

İRFAN KAYGALAK

MEKÂN VE EKONOMİ
EKONOMİK COĞRAFYADA YENİ YAKLAŞIMLAR

Giriş

İçinde yaşadığımız yüzyıl, insanın mekânla olan ilişkisinin köklü bir şekilde değiştiği yeni gelişmelere tanıklık etmektedir. Bir yandan yüzyılımızın “mekânın çağı” olduğu biçiminde argümanlar yükselirken bir yandan da bunun tam aksi olan “dünya düzdür” ya da “mekânın ölümü” gibi argümanlar yükselmektedir. Mekân ile ilgili bu birbirine karşıt argümanların aynı zamanda yer alıyor oluşu, özellikle küreselleşmeyle birlikte mekânsal deneyimlerimizin sınırlarındaki yıkıcı değişimlerle birlikte birbirine zıt yeni birtakım gelişmelerin eş zamanlı olarak yaşandığına işaret etmektedir. Artık sosyal yaşantılarımızın değişik coğrafyalardaki gelişmelerle daha da bağlantılı olduğu ve eş süreçli bir şekilde geliştiği yeni bir durumla karşı karşıya bulunmaktayız. Bir başka deyişle, sosyal deneyimimizin mekânsal sınırları çok sayıda, birbirine bağlı ve iç içe geçmiş çoklu mekânsal ölçeklerle tanımlanabilmektedir. “Küresel düşün, yerel hareket et” biçimindeki klişeler üzerinden hareket edildiğinde bile, toplumsal ve kültürel yaşamın referans çevresinin artık dar yerelliğe hapsolmaktan kurtulduğu söylenilebilir. Bu yeni mekânsal durum nedeniyle, toplumsal sorunlarımızın tekil mekânsal bağlamlar üzerinden imgenenerek ya da düşünülerek anlaşılamayacağını ve çözölemeyeceğini de iddia edebiliriz. Ancak ilginç bir şekilde bu köklü değişimi yaratan iletişim ve ulaşım teknolojileri aynı zamanda bireysel yaşantılardaki öznelliği sanal mekânlarda var olan yapaylığa ve özneyi de bu sanal gerçeklik içindeki bir düğüm noktasına çevirmiş durumdadır (Bauman, 2014). Bir başka deyişle gerçek mekânsal deneyimlerin yerini sanal mekânların alıyor olması da mekânın

önemini yitirdiğine dair argümanları desteklemektedir. Hangisinin doğru ya da haklı bir argüman olduğu tartışması bir yana, bütün bunlar sosyal bilimlerde mekâna ilişkin vurguların daha önce hiç görülmediği bir biçimde artmasına neden olmaktadır.

Öyle ki 1970'lerden itibaren başlayan ama 1990'larda daha da belirgin hale gelen biçimde, sosyal bilimlerin genelinde bir mekânsal dönüşten bahsedilebilir. Mekânsal dönüş ile kastedilen şey ise sosyal bilimlerin teorik açıklama çerçevesine mekânın dâhil edilmesidir. Modern bilimsel düşünce serüveninde mekânın, pasif konuma itilmiş halinden farklı olarak yeniden ön plana çıkarılması ve disiplinlerin açıklamalarında yaygınlaşan bir yer edinmesidir. Psikoloji, sosyoloji, iktisat, kültür çalışmaları, siyaset bilimi ve diğer sosyal bilimlerin hepsi, yakın zamana kadar daha çok coğrafya, mimarlık, planlama, jeopolitik gibi disiplinlerin araştırma konusu olan mekâna ilişkin vurgularını arttırmaktadır. Bu anlamda modern bilimsel düşünce serüveninde kendine fazla yer edinemeyen, rolü ve etkisi daha çok zamanın gölgesinde kalan mekâna ilişkin bir ilgi artışından bahsedilebilir. Mekânın ya da mekânsal bağlamın açıklayıcı bir çerçeve olarak zaman karşısında ihmal edilmesi, modern bilimin epistemolojik kabulleri ile yakından bağlantılı olup, gerçekliğin epistemolojik olarak anlaşılması ve açıklanmasında modern düşüncenin mekâna biçtiği rolle ilgilidir. Modern aydınlanma felsefesinin uzantısı olarak sosyal teori açısından bakıldığında “bilimsel” olmanın gereği olarak genellenebilir evrensel ve “nesnel” açıklayıcı bir çerçeve, ancak düzenlilikler sergileyecek yapısal durumlara ve bu yapısal durumların değişimine yönelik olarak ortaya konulabilir (Sayer, 2000). Toplumsal ve ekonomik gelişmenin ve değişimin yapısal karakteri ise zamansal ve tarihsel bir perspektifle ortaya konulabilir. Gelişmenin ve değişimin mekânsal boyutu, bu tarihselliğin anlık bir durumu ve yansımasına denk düştüğünden yapısal duruma ilişkin açıklayıcı gücünü yitirir. Üstelik değişimin ve gelişmenin mekânsallığı olumsal olup, teorik açıdan genellenebilir yaygın ve evrensel bir açıklama biçimine şerh düşürür.

Gerçekliğin evrensel ve genel geçer durumlarını açıklamayı bilimin temel şiarı sayan modern bilim felsefesi, bu nedenle olumsal olana değil yapısal niteliklere öncelik vermek zorunda kalmıştır. Kartezyen düşünce ve Humecu mantığa göre genellenebilir nedensellik, ancak mekanik ve deterministik açıklamaların mümkün olabildiği yapısal durumlar için geçerli olduğundan, nedensellik ilkesi olumsal olan ve anlık olan tarafından karşılanmamaktadır. Oysa yapısal durumlar, fenomenlerin ardışıklığı ve sebep-sonuç bağıntısı biçiminde beliren tekrarlarla olduğundan; zaman bu yapısal durumların olu-

şumuna içkin kurucu bir boyut olarak alınabilir. Bu nedenle zamansallık ve tarihsellik sosyal teorinin temel analitik mantığı olagelmıştır. Ancak mekânın ve mekânsallığın yapısal olana ait genel geçer ve evrensel konumu sarsması, genellenebilirliği teorik açıklamanın yegâne koşulu sayan mantık ile çelişmektedir. Mekân özgüllüğü, biricikliği, yan yanallığı ve anlığı yansıtan karakteri nedeniyle (Massey, 2005), zaman okunun yapısal bir duruma doğru gitmesine olan inancı saptırmaktadır. Bir diğer deyişle, zaman okunun yönünde sapmalar yaratarak öngörülen, evrensel ve yapısal durumların aleyhine göstergeler barındırmaktadır. Ereksel (teleolojik) bir gelişme çizgisine olan inancı parçalamaktadır. Bu minvalde epistemolojik anlamda modern toplumsal ve politik tahayyüllerin dayandığı temel olan gelişmeci, doğrusal ve ereksel düşüncenin inşasının kullanışlı bir aracı olmaktan da çıkmaktadır. Ancak zamansallık ya da tarihsellik bu tahayyüllerin bir kutsal kâse gibi önlerine koydukları gelişme nosyonuna dair ereksel düşünceye hizmet ettiğinden kullanışlı bir araç olmaktadır. Buna göre mekân ya da coğrafya, bu ereksel düşüncenin yöneldiği yükü taşımak dışında bir anlam ifade etmez. Tarihselliğin ya da zamansallığın ideolojik ve politik yükü altında coğrafya, bir zemin olmak ve bu yükü taşımakla düzleştirilmiş olur böylece. Bu yüzden zamanın kurucu gücü karşısında mekânın bir önemi kalmaz modern sosyal teoride. Meta anlatıları önemseyen ve gerçekliğin temel açıklayıcı çerçevesi olarak kabul eden modern sosyal teori de böylece tarihi coğrafyaya tercih etmek zorunda kalır.

Ancak sosyal teorideki eleştirel düşüncelerin yükselişi, pozitivist paradigma kapsamındaki teorik ve metodolojik kabullerin sorgulanarak postmodern felsefi tartışmaların ortaya çıkışı, bu zamansallığı ve tarihselliği önemseyen düşünce biçimlerinin yıkıcı etkisini görmeye olanak tanımıştır. Bilimin ve aklın bu ideolojik ve felsefi düşünceler ışığında araçsallaştırılmasına karşı yapılan eleştiriler, gerçekliğin gelişimi ve değişimine dair ereksel tahayyüllerin sorgulanır olmasına neden olmuştur. Homojenliği, genellenebilirliği; tanımlanabilir, sabit ve tutarlı bütünlükler anlamında yapısallığı ile gelişme ve değişim doğrultusunda kestirilebilir bir hedef ve amaca yönelme anlamında erekselliği yücelten tarihsel düşünce biçiminin politik ve sosyal inşa biçimi olarak masumiyeti sorgulanır olmuştur. Dahası bu tür tahayyüllerin gerçekliği ulus-devlet, erkek egemen, patriarkal, Batı merkezli ve beyaz adam gibi belli güç odaklarının hegemonik çerçeveleri üzerinden okumaya hizmet ettiği, bu yönüyle de belli bir toplumsal epistemolojiye tekabül ettiği görülmüştür (Soja, 1989; Gregory, 1994). Epistemolojik açıdan totalleştirici ve homojenleştirici bu düşünce biçimine karşı, mekânsal okuma parçalılığı, ötekililiği, temsil

edilmeyeni, devingenliği, karmaşıklığı ve farklılığı ortaya koyduğundan öteki epistemolojilere ve toplumsal tahayyüllere kapı aralamaktadır. Bu nedenle sosyal teorinin ve meta anlatıların yapısöküme uğratıldığı yeni bilim felsefesinde mekânsallığın rolü yeniden keşfedilmiştir. Bu haliyle bakıldığında sosyal teoriye mekânın ya da coğrafyanın dahil edilmesi eleştirel sosyal teorinin bir ürünüdür.

Sosyal teorinin epistemolojik anlamda yapısöküme uğratılması, gerçekliğe ilişkin çoklu kavrayış biçimlerinin mümkün olduğunu ortaya koyarak yerel epistemolojilerin önemsenmesi gerektiğini göstermektedir. Bu ise modern bilimsel düşüncenin arkasında yatan iktidar ilişkilerinin çözümlenmesini ve deşifre edilmesini sağlayarak epistemolojik yaklaşımlar arasında kurulan hiyerarşik düşüncenin yerinden edilmesine yardımcı olmaktadır. Düşünce sistemleri arasındaki bu hiyerarşiyi yıkması ve bunun ardındaki güç ilişkilerini açığa vurması yönüyle ilerici bir adımı temsil etmesine karşın; epistemolojik anlamda olumsal olanın yüceltilmesi, aynı zamanda mekân dolayımı aracılığıyla gerici ve bağnaz düşünceler için de yeni bir hareket alanı açmaktadır. Yerel epistemolojiler üzerinden değişik toplumsal bilme anlayışlarının savunulması, ortak, genellenebilir evrensel doğrulara dayalı siyasetin olasılığını ya da ona olan inancın temellerini tehlikeye attığından; mekân, yeni birtakım çatışmacı ve gerici politik söylemlerin meşrulaştırıcı aracına da dönüşebilmektedir. En basit haliyle epistemolojik açıdan aklın meziyetini sorgular kılan ve her türlü bakış açısının ve okuma biçiminin eşdeğerliliğini savunan ve bu yönüyle de mutlak göreliliğin tehlikeli sularına yelken açan kimi postmodern eleştiriler için mekânsal kategoriler çok kullanışlı olabilmektedir. Bu anlamda mekânın epistemolojik açıdan önemsenmesi, değişik politik tasavvurlara hizmet eden olumsallığı ve parçalanmışlığı yüceltmeye imkân veren karakteri nedeniyle de olmakta olup hem ilerici hem de gerici politik cenahların tümünün bunu kullanabilmesiyle de ilgilidir.

Bu epistemolojik etkilerin yanı sıra, mekânın politik, toplumsal ve ekonomik süreçler itibarıyla olan öneminin keşfi de mekânsal dönüşün temel kaynaklarını oluşturmaktadır. Günümüzde artık mekânsallığı ve mekânsal süreçleri dışarıda bırakarak değişik toplumsal süreçlere ilişkin doyurucu açıklamalar sunmak daha zordur. Mekânın sadece açıklayıcı bir unsur olarak değil, politik karaktere sahip niteliği de ona ilişkin söylemin artmasında önemli bir paya sahiptir. Klasik sosyal teorinin ortodoks sınıf siyasetine ve yapısal koşulların belirleyici gücüne atfettiği önem, mekânı açıklayıcı bir kategori olarak önemsememektedir. Buna karşın yeni toplumsal ve siyasal hareketle-

rin kısa süreli, anlık, kesintili ve çelişkili karakteri, tarih ya da zaman gibi yapısal koşullara ilişkin açıklamalar sunan kategoriler yerine olumsal olana dair açıklamalar sunan kategorilerin açıklayıcı gücünü önemsemeyi gerektirmektedir. Bu yüzden de sosyal teoride olduğu gibi siyaset teorisinde de mekânsal olanın ve mekânsal bağlamın açıklayıcı analitik çerçeve olarak önemi artmış durumdadır. Mekân, sosyal teori ve siyaset teorisi açısından kilit önem taşıyan özne ve eylem ya da yapı ve faillik ikilemlerine dair tartışmalar da da ihmal edilmemesi gereken yeni bir açıklayıcı kategori olarak da kullanılmaktadır. Özellikle yapı ve faillik tartışmalarında faillığe yer açan, onun yaratıcı gücünü yapısal durumların önüne koyan postyapısalcı ya da yapısökümcü eleştirilerin gündelik yaşam gibi mikro süreçleri önemseyen karakteri, mekânın ve mekânsallığın yeni bir araştırma odağı ve analitik kategori olarak önemsenmesi gerektiğini ortaya koymuş durumdadır.

Şöyle ki 1960’lardan itibaren sosyal teoride özne ve eylem ikiliği etrafında dönen tartışmalar ve yapıya karşın faillliği öne çıkarma çabaları, gündelik hayatın eleştirisini önemli bir araştırma konusu olarak öne çıkarırken; gündelik hayatın sosyal deneyimlerinin ve pratiklerinin mekânla ilişkilendiriliyor olması, sosyolojik açıklamalarda mekâna vurgu yapmayı gerektirmiştir. Aynı süreçte özellikle kent sosyolojisi, mimarlık ve planlama literatüründen yeni toplumsal hareketler ve demokratikleşme üzerine artan vurgular ise değişik ölçekteki sivil toplum hareketlerinin mekânsal kontrol aracılığıyla nasıl yönlendirildiği konularına dair yeni bir tartışma gündemi oluşturmuştur. Mekânsal kontrol aracılığıyla gündelik yaşam pratiklerinin yönlendiriliyor oluşu, mekânsal düzenleme mekanizmalarının demokrasi ve adalet sorunu ile bağdaştırılmasına olanak sunarken; yeni toplumsal hareketlerin özellikle kent ölçeğinde beklenmedik ve daha önce öngörülemeyen birtakım potansiyeller taşıdığına tanıklık edilmeye başlanmıştır. Böylece gündelik hayatın mekânı sadece iktidarın normalleştirici uygulamalarının deneyimlendiği bir yer olarak değil; aynı zamanda “benlik farklılaşmasının, bireysel ve kolektif direniş pratiklerinin” (Stavrides, 2016a, s. 225) üretildiği ve bu yönüyle de demokrasi ve özgürlük açısından potansiyellerin barındırıldığı yer olarak da ele alınmaya başlanmıştır. Kısaca gündelik hayatın eleştirisi, mekânın toplumsal deneyimle olan ilişkisinin yolunu açmıştır.

Bu kapsamda özellikle kentsel gündelik yaşam deneyiminin sınırları ve kent mekânı üzerindeki mücadelelerin boyutu, yeni toplumsal hareketlerin ve yerel politik tahayyüllerin açıklayıcı unsuruna dönüşmüştür. Yaşam alanı olarak “kent hakkı” ya da “yer duygusu” kent coğrafyasını sınıfsal farklılaş-

ma ve ekonomik gelir düzeyi üzerinden okuyan geleneksel sosyolojik düşün-
cenin aksine; mekânın etnisite, cinsiyet, kimlik, obezite, inanç ve daha birçok
farklı kategori üzerinden okunmasına kapı aralamıştır. Özellikle merkez ül-
keler nezdinde küresel göç süreçleri üzerinden doğan *hibrit* ya da *melez* coğ-
rafyalardaki yeni kültürel manzaraların ve sosyal süreçlerin kimlik siyasetine
konu olması ve alışlagelen coğrafi tahayyüllerin dışına taşan yeni gerçeklik-
ler olarak belirmesi, farklı toplumsal kesimlere ya da coğrafyalara özgü kül-
türel nitelikleri ve anlam dünyalarını okumayı gerekli kılmış durumdadır.
Parçalı ve çoklu kültür coğrafyaları şeklinde temsil edilen ama birbiriyle etki-
leşim içinde olan yeni kültür ve anlam dünyalarının açıklaması da yine özgül
mekânsal okumalara olan ihtiyacı arttırmıştır. Bu durum yerel ve bölgesel
coğrafi ölçekte şekillenen akışların, etkileşimlerin ve konumlanışların anlaşılm-
masını gereksindirmektedir. Günümüzde ise kültür çalışmaları aracılığıyla
mekân, küreselleşme ve kültürel etkileri bağlamında yerelliğin ve yerel kültü-
rün konumu üzerinden tartışmalara dâhil edilmektedir. Küreselleşmenin ho-
mojenleştirici etkilerine karşın, küresel akışlarla beliren kültürel karşılaşma-
ların ve çatışmaların, iç içe geçişlerin ve yeni kültürel tahayyüllerin mekânsal
tahayyüllerle olan zorunlu bağı dikkat çeken konular olarak mekânsal süreç-
lerle bağlantılı bir biçimde işlenmektedir.

Bu nedenle sosyal teoride mekâna ilişkin vurguların artmasında ya da
mekânsal dönüşte, hem yeni bilim anlayışını temsil eden epistemolojik eleştiri-
rilerin hem de sosyal gerçekliğin kendi doğasındaki köklü değişimlerin etkili
olduğu söylenebilir. Ancak her bir disiplin alanı içerisindeki konumu itibariy-
le bakıldığında, mekânın yükselişini yine disiplinler içi krizler ve gelişmelerle
bağlantılı olarak da okumak gerekmektedir. Bir diğer ifadeyle, her bir disip-
lindeki mekânsal dönüş, yine disiplinlerin kendi iç krizleriyle bağlantılı özgül
nedenlerle de açıklanabilir. Sözgelimi iktisat teorisinde mekânın açıklayıcı bir
çerçeve olarak girmesi, karşılaştırmalı avantajlara dayalı klasik dış ticaret te-
orisinin mevcut güncel durumu açıklayamaması ile ilgilidir. Buna ek olarak
yığılma avantajları biçiminde beliren mekânsal dışsal getirilerin yeni rekabet-
çi koşullarla olan ilgisi de bir başka neden olarak zikredilebilir. İlginç biçim-
de mekânın iktisat teorisi açısından önemi keşfedildikçe diğer sosyal bilimle-
rin açıklama çerçevesi içinde de daha çok yer edindiği gözlenmektedir. Bu an-
lamda özellikle kapitalist sistemin sermaye birikim mantığının mekânla olan
sıkı bağının keşfi de sosyal teori içinde mekânsal dönüşe kaynaklık eden ne-
denlerin başında gelmektedir. Toplumsal süreçlerin temel maddi kaynağı ola-
rak sermaye ve faktör hareketliliğinin mekânsal sınırları tanımayan niteliği,

küreselleşmeyle birlikte mekânın öneminin azalmasını gerektirirken, günümüzde yaşanan bunun aslında tam tersidir. Küreselleşmeyle artan hız ve hareketliliğe karşın, mekânın her türlü akışın ve hareketliliğinin yönünde belirgin bir etkisi gözlenebilmektedir.

Marx'ın deyimiyle sermaye birikiminin mekânsal sınırları tanımaya-
rak aşması, ekonomik üretimin mekânsal örgütlenme boyutu ve finans kapi-
talın hareketliliği açısından doğru olmakla birlikte; söz konusu bu sermaye
birikim süreçlerinin mekânsal süreçlerle birebir bağlantılı olarak gerçekleşti-
ği görülmektedir. Kimilerinin geç kapitalizm diye adlandırdığı yeni finans
ekonomisi aynı zamanda mekânı da kullanım değerinden soyutlayarak deği-
şim değeri üzerinden sermaye birikiminin önemli bir aracı haline getirmektedir.
Özellikle artan kentleşmeyle birlikte nüfusun kentsel havzalar bazında
yoğunlaşması, bu yoğunlaşmaya bağlı olarak ölçek ekonomilerinin ve hizmet
çeşitliliğinin belirmesine ek olarak kent rantını yeni bir birikim kaynağı ola-
rak ön plana çıkarmıştır. Nüfus ve hizmetlerin yöneldiği, bilgi ve hizmet çe-
şitliliğinde muazzam boyutlarda yoğunlaşmanın olduğu başta *kent bölgeleri*
(Scott, 2001) ve *dünya kentleri* (Sassen, 2001) finans, kültür, sanat, eğitim,
bilgi ekonomileri gibi yaratıcı sektörlerde katma değer yaratıp sermaye biri-
kimine katkıda bulundukça, bu kentlerin rant gelirleri üzerinden doğan ser-
maye birikimi azımsanmayacak boyutlara ulaşmıştır. Öyle ki bu yaratıcı eko-
nomilerin altyapısını oluşturan temel uyarlamalar da yine bu rantı yeniden
oluşturmaktan, toplumsal kesimler arasında yeniden bölüşümden ve mevcut
rant sistemini yeniden üretmekten geçmektedir. Bir başka deyişle, kentsel
rant üretimi ulusal ve bölgesel ekonomilerin gelişmesinin anahtarı olarak su-
nulmakta ve mekânsal üretim yoluyla sermaye birikim süreçlerinin coğrafi
yönelimi biçimlendirilmektedir (Yırtıcı, 2005). Bu ise mekânın ve mekânsal
müdahalelerin, bölgesel kalkınma ve ekonomik gelişme açısından yeni bir
araç olarak görülmesine neden olmakta, yeni kalkınma politikalarının odağı-
nı oluşturmaya başlamaktadır. Mekânsal müdahale ve mekânsal yönetim bi-
çimleri de bu bağlamda değişmekte ve özellikle kentsel rant üzerinden üreti-
len stratejik müdahaleler ile sermaye birikiminin coğrafi uğrakları bu tür
alanlara kaydırılmaktadır. Harvey'nin (1989) *işletmecî kent* yönetiminden *gi-
rişimci kent* yönetimine geçiş olarak adlandırdığı bu süreç kapsamında az ge-
leşmiş bölgelerde fiziksel altyapı yatırımlarının iyileştirilmesi, üretici firmala-
rın desteklenmesi, merkezî yönetimlerin öncülüğünde sermaye aktarımı gibi
geleneksel bölgesel kalkınma stratejileri terk edilmektedir. Bunun yerine işlet-
mecî mantığa uygun olarak bölgesel politika harcamaları azaltılmakta, kent-

sel sahalarda teknopoller ve bilim parkları oluşturma, özel ve kamu işbirliği aracılığıyla kentsel arsanın üretimi, mevcut olanların yenilenmesi, kentsel dönüşüme tabi tutulması, imar ıslah çalışmaları, büyük ve sembolik kentsel yapılar aracılığıyla fizyonomiden hareketle insan akışını kendine çekme, kent içi anıtsal yapılara ek olarak büyük ölçekli sanatsal, rekreasyonel ve sportif tesisler inşa etme, tematik parklar oluşturma vb. gibi mekânsal müdahale ve düzenlemeler aracılığıyla sermaye birikimine yönelik arayışlarda bulunmaktadır. Bunun sosyal kesimler arasında eşitsiz bir şekilde etki yaratması bir yana dursun; açık olan gerçek, kentsel rant üzerinden mekânın yeni sermaye birikim aracı olarak geç kapitalizmin mantığına uygun bir şekilde yeni bir araç olarak kullanılır olmasıdır. Bu nedenle hem yerel hem de ulusal ölçekte mekân siyasete konu olmakta, kentlileşen dünyada toplumsal çıkarlar ile bu çıkarlar etrafında dönen siyasetin yeni bir dolayımı olabilmektedir. Bu nedenle başta kent yazını olmak üzere sosyal bilimlerin değişik alanlarında, sosyal gerçekliğe ilişkin açıklamaların ve analizlerin kaçınılmaz olarak konusu olmaktadır.

Geç kapitalizmin sermaye birikim rejiminin yeni bir mekânsal örgütlenme biçimi yaratması ya da mekânsal örgütlenme biçiminin bu yeni birikim mantığına uygun olarak biçimlendirilmesi de mekânı ya da mekânsal süreçleri iktisadi süreçlerin açıklayıcısı olarak ele almayı gerektirmektedir. Modern sanayi kapitalizminin kitlesel üretim mantığı olan Fordist üretim biçimi kendine has mekânsal sabiteler yaratırken, günümüzde yeni esnek birikim rejimi, üretimin dünya geneline yayılan akışlar ve işbirlikleri şeklinde örgütlenmesine neden olmakta, Fordist sistemin mekânsal sabitelerini ve coğrafi örgütlenmesini yerinden etmektedir. Küresel ekonomideki serbest akışların dünya geneline yayılan mekânsal örgütlenme boyutuna rağmen, ekonomik faaliyetlerin küresel akışlar biçimindeki yöneliminde açık bir seçicilik görülmektedir. Bugün sanayi üretiminin coğrafyasına bakıldığında çok uluslu şirketlerin öncülüğü ve işbirliği kapsamında dünya çapında bir ağsal üretim organizasyonu görüldüğü gibi, bunun aksine bir süreç olan belli sanayilerin belli bölgelerde ya da coğrafyalarda kümелendiği ve yoğunlaştığı bir süreç de görülmektedir. Hem küresel değer zincirlerinin uğrak noktaları hem de ekonomik faaliyetlerin bölgesel ve yerel düzeyde yoğunlaşma eğilimleri, bölgesel ve yerel niteliklerin açıklayıcı bir çerçeve olarak okunmasını gerektirdiğinden iktisat teorisi içine mekân dahil edilmek zorunda kalmıştır. Özellikle klasik dış ticaret teorisinin açıklamalarının aksine küresel ticaretin aynı ürün ya da mal grubu üreten ülkeler arasında yoğunlaşması, bölgesel ve yerel düzeydeki yığılmala-

rın niteliklerine dönüş yapmayı gerektirmiştir. Bölgesel ekonomilerin yeni rekabet koşulları yaratan niteliği, eskinin ulus-devlet ölçeğindeki siyasa ve politik müdahale biçimlerini işlevsiz kıldıkça hem ekonomik gelişme açısından hem de ekonomi politikası açısından bölgesel ölçek yeni bir analiz birimi olarak öne çıkmaya başlamıştır (Ohmea, 1995). Kapitalist sermaye birikim mantığıyla yakından bağlantılı olan bu durum, ulus üstü ve ulus altı ölçekte yeni kurumsal düzenlemeleri gereksindirdiğinden mekânın siyaset teorisine de dahil edilmesine aracılık etmiştir (Jessop, 1992). Devletin yeniden ölçeklendirilmesi tartışmalarıyla mekânsal ölçek ve coğrafi bağlam siyasal olanın kurucu ölçeği olarak önemsenmeye ve teorik açıklamalara dahil edilmeye çalışılmıştır. Birbiriyle bağlantılı olarak beliren tüm bu sosyal, politik ve ekonomik süreçlerin hepsi eskinin mekânsal sabitelerini, mekânsal yapılarını ve mekânsal organizasyonlarını yerinden ederken yerine yenisini getirmektedir. Lefebvre'in deyimıyla bu süreçler aracılığıyla *üretilen mekânın* doğası hiç olmadığı kadar dinamik bir karakter kazanmış durumdadır. Ancak daha da önemlisi tüm bu süreçleri anlamaya dönük çabalarda bir gösterge ve analitik odak olarak önem kazanmaya başlamıştır.

İşte bu çalışma, mekânın ve ekonomik faaliyetlerin birbiriyle olan ilişkisini konu edinen bir disiplinin, ekonomik coğrafyanın, bu yeni durumlara ilişkin sunduğu açıklayıcı çerçevenin gelişimini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Günümüzde mekân ve ekonomik süreçler arasındaki karşılıklı bağıntının artmış olması, iktisatta da mekânsal dönüşüme kaynaklık etmiş bulunmaktadır. Bu nedenle coğrafya ve iktisat disiplinleri, tematik ve teorik açıdan daha önce hiç olmadığı kadar yakınlaşmış durumdadırlar. Ekonomik faaliyetlerin yeni mekânsal ya da coğrafi boyutlarına ilişkin açıklamalar ise temelde ekonomik coğrafya tarafından araştırılmakta ve ortaya konulmaktadır. Ekonomik kalkınma, yoksulluk, gelir eşitsizliği, bölgeler arası ticaret, küresel ekonominin mekânsal örgütlenme biçimi, ekonomik ve ticari ağların mekânsal uzanımı, ekonomiden kaynaklı çevresel sorunlar ve bunların bölgesel maliyetleri, mekânın tüm bu süreçlerdeki rolü vb. gibi birçok konu bu anlamda akla ilk gelenlerdir. Ekonomik coğrafyanın bu güncel ve zengin araştırma gündemine ek olarak mekânın bu süreçleri anlamada sunduğu yeni olanaklar, ekonomik coğrafyanın sosyal bilimler içindeki önemini daha da arttırmıştır. Türkiye'de ise genel olarak coğrafya disiplininin sosyal bilimler içinde marjinal bir konumda kalmış olması nedeniyle, ekonomik coğrafya alanındaki bu yeni gelişmeler de pek yakından takip edilememekte ve bilinmemektedir. Bu nedenle mekân ve ekonomi arasındaki ilişkiye dair teorik ve kuramsal

açıklamaların tarihsel serüveni Türkiye’deki ekonomik coğrafyanın tarihi üzerinden değil ancak ve ancak Anglo-Amerikan ekonomik coğrafya tarihi aracılığıyla okunabilmektedir.

Elinizdeki çalışma, bu amaçtan hareketle ekonomik coğrafyanın epistemolojik ve metodolojik açıdan geçirdiği dönüşümü incelemektedir. Disiplinde farklı zamanlarda hâkim olan yaklaşımların ve paradigmaların mantığını ve bunların arkasındaki nedenleri ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu amaçla bu çalışma beş temel bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm’de mekân nosyonuna ilişkin ontolojik ve epistemolojik tartışmaların genel bir değerlendirmesi sunulmaktadır. Bu değerlendirmelerle hedeflenen, günümüzde mekânın sosyal teori içinde artan ağırlığının epistemolojik kökenlerine dikkat çekmektir. Bir diğer hedef ise mekânsal kavrayış biçimlerindeki farklılaşmaya dikkat çekerek iktisadi açıdan mekânsal okuma ile coğrafi mekân kavrayışı arasındaki farkı ortaya koymaktır. İkinci Bölüm’de ise ana hatları itibariyle Anglo-Amerikan ve Batı Avrupa’daki ekonomik coğrafyanın gelişim tarihi değerlendirilmektedir. Böylesi bir değerlendirme özellikle disiplin dışından olan okuyucular açısından daha sonraki açıklamaların ve değerlendirmelerin genel bağlamını anlamak açısından gereklidir. Üçüncü ve Dördüncü Bölümlerde ise ekonomik coğrafyada kültürel dönüş ile temsil edilen yeni yaklaşımların değerlendirilmesi sunulmaktadır. Bu kapsamda sırasıyla kurumsal ekonomik coğrafya ve evrimsel ekonomik coğrafya yaklaşımlarının gelişimi ile bu yaklaşımların olanakları tartışılmaktadır. Beşinci Bölüm’de ise coğrafya ve iktisat disiplinleri arasındaki yaklaşma üzerinde durulmakta, iktisat teorisi içinde mekânın yeniden dâhil edilmesini temsil eden “yeni ekonomik coğrafya” teorisi tartışılmaktadır.

Elbette her çalışma gibi bu çalışma da birçok eksiği bünyesinde barındırmaktadır. Özellikle Türkiye’deki akademik yazından ziyade Batı dünyasındaki bilimsel gelişmeler üzerinden değerlendirmeler sunması, bir dışsal okuma biçimi olarak bu çalışmayı daha da tartışılmalı kılabilir. Ancak Türkiye’deki ekonomik coğrafya yazınının klasik dönem paradigmasından kurtulamamış olması ve bu anlamda gelişmeden ziyade birbirini tekrarlayan farklı çalışmalar yığını biçiminde olması, böylesi bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Bunun yanı sıra sosyal teoride ve bilim felsefesinde mekâna ilişkin tartışmaların en azından yakın zamana kadar zayıf olması da böylesi bir konuyla ilgili her tartışmanın her zaman tek yönlü değerlendirmeler içeren ve eksiklikler ya da hatalar barındırma potansiyeli bulunan bir nitelikte olmasına neden olmaktadır. Buna rağmen yolu iktisat teorisi ve mekân teorisi ile kesişen herke-

sin ilgisine mazhar olabilecek değerlendirmeler ve açıklamaların sunulduğuna inanıyorum. Özellikle coğrafya, planlama, iktisat, sosyoloji gibi disiplinlerdeki lisans ve lisansüstü öğrencileri için çağdaş ekonomik coğrafyanın zengin kavramsal çerçevesi ve teorik tartışmalarıyla tanışma açısından iyi bir fırsat sunmaktadır. Tüm kusurlarına ve hatalarına rağmen eğer bu çalışma ile konuyla ilgili başkalarına yeni bir söz söyleme ya da yeni bir tartışma yaratma fırsatı sunuluyorsa, iyi bir hata yapılmış demektir ki bu da çalışmanın amacına ulaştığı anlamına gelir.